

Др. М. Гнатюшак.

ТАРАС ШЕВЧЕНКО І РЕЛІГІЯ.

о. Др. Г. Костельник у своїй праці „Ломання душ“ слушно завважив, що „найважча річ для критики — боротьба за за-сади. Це майже те саме, як напр. доказувати туркові, що хри-стіянство далеко вища релігія, як іслам“. ¹⁾ Ліберальна критика не обмежується до такого методичного ствердження, але по-ширює його на цілу сферу людського світогляду, та попадає через те в скрайній ідеологічний релятивізм та індиферентність. Одначе мені здається, що людська душа все таки, при добрій волі, є доступна для річевих аргументів, і тому вважаю, що об'єктивний розгляд світоглядових справ у літературі може при-чинитися до справжнього вияснення цих незвичайно важких і заплутаних проблем. На такій основі приступаю до аналізу, яка не має ніяких апіорних заложень, лише хоче пряму-вати, в межах можливости, до безсторонного ствердження обек-тивно даних психічних фактів.

Проблема релігійно-моральних ідей та засад Шевченка належить до найтрудніших у цілому шевченкознавстві: зуда-ряються тут від ряду десятиліть різні зовсім протилежні й су-перечні погляди літературних критиків, істориків та публіци-стів, — і всі ці погляди, коли дивитися на них поверховно, мають сяке-таке обоснування. Як звичайно, головну ролю грають тут, навіть у т. зв. людей науки, зовсім не наукові, а всякі інші, побічні моменти. Атаки на Шевченків релігійний світогляд ідуть з різних сторін, і з різним обоснуванням.

І так, у першу чергу, довгий час пробували москвофільські і польські публіцисти, з політичних мотивів, дискредитувати Шевченка, а з ним і ціле модерне українство, закидаючи, що Шевченко є в релігійному огляді атеїст, а в етичному — лю-дина вповні неморальна, перепоена виключно лише ненавистю. Такі погляди пропагували довгий час найріжнородніші відлами чу-жинної публіцистики, послугуючися не науковими, а демагогі-чними методами. Одною з таких характеристичних наївних атак на українство була протишевченківська, замаскована псевдока-толицькими мотивами, летючка п. з. „Къ греко-католическимъ архіе-реямъ и священникамъ смиренное вѣрующаго мірянина посланіе“. Вона вийшла як додаток до москвофільського „Галичанина“ з 1904 р. ч. 255, а замаскованим її автором мав бути О. Монча-ловський. ²⁾ Підступно використовуючи святковане в 1904. р. 50-ліття проголошення Папою Пієм IX. догми про Непорочне Зачаття Пречистої Діви Марії, — автор у цій агітаційній летючці різко осуджує не так самого Шевченка, як наших церковно-національних діячів від Митрополитів Сильвестра Сембратовича

¹⁾ о. Др. Г. Костельник: Ломання душ, стор. 25.

²⁾ Москвофільський журналіст (1858—1906), редактор „Слова“ і інших москвофільських часописів.

й Андрея Шептицького починаючи, а на о. Др-і Омеляні Огоновському кінчаючи. А про дійсні цілі тієї летючки найкраще свідчить факт, що автор її, виходячи з нібито католицького становища, на першому місці осуджує не Шевченкову „Марію“ і не „Івана Гуса“, — але відомий протимосковський і антицарський „Сон“. Українське громадянство у свій час дало належну відправу цій спробі дискредитувати його національні цінності. Зрештою, це не був одинокий, і не найважливіший виступ замаскованих темних сил у цій справі; наводжу його лише як характеристичний приклад. Ось напр. у 1909 і 1910 рр. знову розгорілася була генеральна атака галицької москвофільської й польської преси на Шевченка як „безбожника“ й „пропагатора різунства“. Як відповідь на цю нагінку, появились м. ін. полемічні статті д-ра Б. Барвінського в польській пресі і в „Руслані“ з 1910. р. ¹⁾ А тимчасом плиткі й наївні виступи москвофільського й польського табору повторялися часто далі—аж доки, на тлі новіших шевченкознавчих дослідів, не стали зовсім абсурдними й смішними.

В новіших часах прийшла їм на зміну більшовицька літературна критика, яка так само намагається доказати безбожництво й безетичне бунтарство Шевченка, але вже не з метою дискредитувати нашого поета, лише навпаки, з наміром анектувати його й ужити для соціально-революційних цілей. Ця історія сягає своїм корінням в доволі давні часи. Ще в 70-их роках мин. стол. старався Сірко в соціалістичній пресі зробити з Шевченка безбожника й соціаліста. Однак вожд тодішнього, а також і нинішнього українського безбожницького й анархічно-соціалістичного руху Михайло Драгоманов був настільки розумний, що в інтересі своєї безбожницької пропаганди зрезигнував з такого непевного союзника, як Шевченко, і в своїй книжці „Шевченко, українофіли і соціалізм“ з 1879. року явно признав, що з нашого національного поета ніяк не вдасться зробити ні безбожника ні соціаліста. Все таки плиткіші журналістичні уми численних соціалістів, а навіть драгоманівців, далі були схильні при кожній нагоді демагогічними, ad hoc спрєпарованими цитатами розреклямовувати безбожництво й соціальну революційність Шевченка — а по війні ця метода одержала навіть зовнішній псевдонауковий блиск під офіційним протекторатом большевицької Академії Наук. Зразком такого більшовицького „шевченкознавства“ може послужити напр. стаття Григорука „Великий бунтар“, друкована в Києві в 1921. р., в якій автор робить з Шевченка якогось демона помсти й кривавої розплати, котрий на акти дикої жорстокости нібито „накидає шати справедливости“. Більшовицькі критики, як висловився проф. С. Стоцький, намагаються зробити з Шевченка „просто

¹⁾ Др. Б. Барвінський: Шевченко як „атеїст“ та „поет ненависти“. Безіменні „герої“ і їх кертична робота, Львів 1910. Пояснююча рецензійка в „Руслані“ 1910, ч. 144.

розбишаку“, щоб таким чином знайти в його творах оправдання розбишацьких актів червоної Москви.

Дальше джерело, з якого пливуть інсинуації про безбожництво Шевченка, є модерний лібералізм, котрий у мнимому безбожництві й безетичності Шевченка хоче бачити підтвердження своїй релігійної індиферентності й морального релятивізму. Новіші ліберальні критики не є вже настільки наївні, щоб, супроти наукових фактів, виступати явно й виразно з абсурдними поглядами про Шевченкове безбожництво. Їх виступи в цій ділянці здебільша принагідні, анонімні, а коли ні, то щонайбільше усні, не письмненні, — так, як ми це бачили на одній прилюдній літературній дискусії минулого року.¹⁾

Оця лібералістична акція ще донедавна мала дивний сугестивний вплив на всіх тих учених дослідників, що мандрували за оманю релятивістичної, затриманої на половині дороги правди. Майже всі ці вчені аналітики, з яких тут згадаю хоч би Д-ра Сімовича або Дра Чижевського, так неначе бояться признати без застережень очевидний факт гарячої і все життя незмінної релігійності Шевченка, та всюди стараються вишукати якісь застереження. І поміж усіма одинокий лише проф. С. Стоцький, безперечно найвизначніший сучасний шевченкознавець, має відвагу стояти на безкомпромісово науковому становищі, яке доводить його до ствердження беззастережної християнської релігійності й етичності Шевченка.

Згадаю ще про одне, безперечно найчистіше й доброю волею осінене, але у своїх zaloженнях надто ексклюзивне джерело атак на Шевченка як мнимого атеїста. Цим джерелом були давніше і є тепер деякі одиниці з українського католицького світа. Своїми початками сягає ця пропаганда до 1876-го року, а започаткував її тоді станіславівський катихит о. Н. Огоновський (не мішати з істориком літератури о. О. Огоновським). Цей катихит виступив на сторінках „Руского Сіону“ з протестом проти поширювання П. тому празького видання „Кобзаря“, в якому добачував „богохульні єресі й нігілістичну гніль“. І гарно свідчить про об'єктивність нашого католицького світа факт, що редакція „Руского Сіону“, містячи цей протест о. Огоновського зазначила, що вона не погоджується зо скрайніми висновками автора. На цю першу атаку одиниці з католицького табору зареагував в обороні релігійності Шевченка Желехівський.²⁾ Потім ще нераз траплялися подиктовані доброю волею, але надто екстремістичні атаки на Шевченка з боку деяких католиків. Навіть галицький синод 1891. року мав рішити заборонити гр.-катол. духовенству участь у Шевченківських роковинах, але завдяки тактові Митрополита Сильвестра Сембратовича це рішення не було предложене Св.

¹⁾ Про „безбожництво“ Шевченка згадавав Др. М. Рудницький на прилюдній дискусії „Чи письменник мусить мати світогляд“, що відбулася у Львові весною минулого року.

²⁾ М. Драгоманов: Шевченко, українофіли і соціалізм. Львівське видання І. Франка, стор. 15—20.

Отцеві до затвердження і не ввійшло в життя.¹⁾ Недовго після згаданого вже послання Мончаловського, і мабуть під його сугестією, появилася дня 5. травня 1905 летючка львівського каноніка о. Йосифа Кобилянського, розіслана довірочно всім гр.-католическим парохам. У тій летючці видно безперечно добру волю віруючого чоловіка, але непоінформованість про сам предмет і сугестія летючки Мончаловського веде автора навіть до такого дивного твердження, що Шевченкові богохульства не були „в хвили якогось мимовільного роздражнення виповіджені, але очевидно з зимною кровію зділані.“ На цю летючку реагував м. ін. у лібералістичному дусі Іван Франко²⁾ і в обороні релігійності Шевченка проф. Гамчикевич.³⁾

Серед українських католиків є ще й досі одиниці, які в добрій вірі вважають Шевченка джерелом всякого зла, та стараються підірвати його значіння для нинішнього нашого національного життя. Найповажніший вислів цього становища в новіших часах такий: „Найголовніша заслуга національного освідомлення безперечно належить нашому поетові Тарасові Шевченкові, котрий всею силою своєї душі і свого таланту відчув лиху долю свого народу. Одначе сему національному почуттю й освідомленню не надав Шевченко позитивних напрямів, не оснував його на позитивних засадах. Він у своїх поезіях зацепив ліберальний раціоналізм, і то досить плиткий. Він кинув хулу на найвище достоїнство Пречистої Діви Марії як Матери Божої. Він висміяв Церкву взагалі, а в особенности католицьку Церкву. Він зглюорифікував гайдамацтво, як також ненависть до національних противників і ворогів до того ступені, що героєм у нього являється гайдамака, батько, що убиває своїх дітей тому, що вони були вихованками в конвікті в католицьких монахів, де він їх сам перед тим примістив. Вкінці Шевченко убрав у поетичну форму материнство покритки. Отже націоналізм Шевченка чужий здоровим засадам віри і моралі“.

На нашу думку, Шевченко як людина глибоко релігійна⁴⁾ і раг excellence чуттева⁵⁾, не міг у своїх творях поширювати і дійсно не поширював ні лібералізму, ні раціоналізму, ні ліберального раціоналізму. Про відношення Шевченка до Церкви буде мова дальше. Так само і про поему „Марія“. А щодо „гайдамацтва“ Шевченка, — то тут мусимо взяти під увагу також ці численні місця в поемі „Гайдамаки“, де Шевченко гостро осуджує всяку жорстокість, — а епізод з Гонтою виходить у зовсім іншому світлі, коли брати під увагу не лише сам момент зарізання дітей, але пізніші, широко і незвичайно сильно описані

¹⁾ Пор. цитоване вище „Къ греко-католическимъ архіереям и священникамъ смиренное вѣрующаго мірянина посланіе“, Львів 1904.

²⁾ Літературно-науковий Вістник 1905, Хроніка і бібліографія.

³⁾ Р. Гамчикевич: Пігмеї. „Діло“ 1905, ч. 157.

⁴⁾ Про це в дальших частинах цієї праці.

⁵⁾ Г. Костельник: Шевченко з релігійно-етичного становища. Львів 1910. стор. 5.

жахливі душевні муки батька та кару за гріх. Крім того заслугоє на увагу факт, що Шевченко виступає гостро проти драстичних, жорстоких проявів боротьби не лише в „Передмові“ до „Гайдамаків“ та в кількох місцях самої поеми¹⁾, але зокрема теж у тій самій частині поеми, в якій описана інкримінована сцена з Гонтюю і його дітьми.²⁾ Гадаю, що цей епізод з „Гайдамаків“ є не гльорифікацією, але навпаки, найгострішим і найглибшим осудженням усякої нелюдності й жорстокости. Твори, в яких Шевченко пише про недолю покриток, на думку майже всіх дослідників, починаючи від Драгоманова, є незвичайно сильним протестом проти тих усіх, що своєю жорстокістю нівечать християнське родинне життя серед українського селянства. Тому й тут важко добачити негативний характер творчости Шевченка.

Все таки вище цитоване становище видвигає теж позитивні риси Шевченка як поета й національного пробудителя. Але, на жаль, трапляються у нас теж спроби зовсім обезцінити Шевченка як живого національного поета. В одному з українських католицьких часописів появилася в 1928. р. стаття „Культ Шевченка в Галичині. Сумерк і причина“.³⁾ Ця стаття підписана буквою К., а редакційна замітка її дещо ослаблює. Але все таки заходить тут цей немилий випадок, що католицький автор вважає Шевченка за „überwundenen Standpunkt“ і закидає йому „літературну і всяку другу необразованість“ виключно на основі цитатів з Драгоманова, якому диктувала таке становище його безбожницька і соціалістична ментальність. На цей безперечно задалеко у своїй ревності посунений виступ реагував м. ін. в „Українському Голосі“ згадуваний вже проф. Гамчикевич.⁴⁾

Але є в католицькому світі велика більшість дослідників, які респектують наукову об'єктивність і згідно з незаперечними фактами підкреслюють засадничу глибоку християнську релігійність і моральність Шевченка, та з того факту виходять у своїх критичних розслідах. Сюди частинно належить м. ін. видана в 1904 році студія Др. В. Щурата „Св. Письмо в Шевченковій поезії“, а першою спробою об'єктивного підходу до творчости Шевченка з католицького становища є в 1910. р. видана книжечка Гавриїла Костельника, тоді ще студента богословії, п. з. „Шевченко з релігійно-етичного становища“. Сюди належать теж численні принагідні праці, як нпр. о. Дра Єрми⁵⁾ і б. ін. Знаменне і повне наукове підтвердження знайшла католицька критика у згаданих уже найновіших шевченкознавчих студіях безсторонно наукового проф. С. Стоцького.

*

Подавши ось так короткий і далеко неповний перегляд нашої проблеми, перейду тепер до її розгляду. Перший учений,

¹⁾ Пор. „Кобзар“ вид. Сімовича, 1921, стор. 71 і ін.

²⁾ Ibidem стор. 81.

³⁾ „Нова Зоря“ 1928, ч. 16.

⁴⁾ Гл. „Нова Зоря“ 1928, ч. 29.

⁵⁾ Є це обширна промова на Шевченківській академії в учительській семінарії СС. Василянок у Яворові дня 11. березня 1910. Ця промова надрукована в „Руслані“ 1910, ч. 55. і дальші.

який звернув увагу українського громадянства на величезне значіння християнської релігії й етики у Шевченка, був, — як це не дивно — Михайло Драгоманов. У згаданій студії „Шевченко, українофіли і соціалізм“ він, як явний противник релігії, м. ін. пише: „Громадський чоловік, коли почне роздумувати про добро й зло, яке є в громаді, то перш усього наткнеться на віру й церкву. Віра була першою думкою громадською, яка впорядкувалась; попівство й церква були першими порядками громадськими, які заснувались на думці людській; попівство було першою білою, панською працею, яка виділилася із спільного мужицтва. Віра й попівство потім причеплялись до всього доброго й злого в громаді. Проти віри й попівства перш усього піднялась скрізь вільна думка.“¹⁾ Виходячи з ось такого вільнодумного становища, Драгоманов узявся розаналізувати відношення Шевченка до релігії. Ясно, що всякий найменший натяк на безбожництво у Шевченка з пророди річи був би знайшов у Драгоманові прихильного інтерпретатора. Тому негативні висліди його студії для нас особливо цікаві й знаменні. Драгоманов стверджує, що взагалі всі „перші українолюбці 19-го стол. не пристали до того противного вірі духа, який з 18-го стол. став вкорінатись і в Росії — а zostались на боці християнства й благочестія 17-го століття.“²⁾ „В перших своїх писаннях Шевченко показується таким же благочестивим, як і Квітка... Словянський кружок у Києві запряг його ще більше в „святе письмо“, яке положило на ньому свою печать на віки.“³⁾ Пізніше — каже Драгоманов — став Шевченко більш „свангельцем“ à la пуритани-індепенденти 17-го стол., але „як поет, маляр і православний не міг викинути з своєї думки Божу Матір, а навіть Божу службу“.⁴⁾ „Таким біблейцем в основі зостав Шевченко і до смерті, як це видимо нпр. з стихів „Радуйся ниво неполитая“, писаних в 1859. р., або „Во Іудеї во дни они“, які кінчаться викликом до Христа: Спаси Ти нас Младенче праведний, великий“.⁵⁾ Тії ж протихристиянські і безбожні слова й картини, які бачив у „Кобзарі“ речник Шевченкового безбожництва Сірко, пояснює Драгоманов як „виклики досади горячого чоловіка, який не бачить обіцяної Богом правди на землі, або вільнодумне кощунство, або смілі замахы поета. То все початки раціоналізму, які ми бачимо й у наших мужицьких казках і піснях, і які не шкодять мужикам ходити у церкву і до попа на раду“.⁶⁾ Все таки вкінці Драгоманов починає говорити про „ясні іскри вільнодумства проти християнського Бога“, які „дало Шевченкові нарікання на те, що нема кари гріхові“.⁷⁾ Цей процес добачує Драгоманов уже в деяких віршах з 1850. р. Але „тільки в 1859. р. в Петербурзі Шевченко —

1) М. Драгоманов *op. cit.* стор. 47.

2) Драгоманов *op. cit.* 47.

3) *Ibidem* 48.

4) *Ibidem* 49.

5) *Ibidem* 49.

6) *Ibidem* 49—50.

7) *Ibidem* 51.

(нібито) — почав вириватися вже за границі й християнства, а не то вже византійства. Сталося це.. як через те, що він пішов далі по дорозі досади, що немає правди на землі, так і через те, що в Петербурзі Шевченко вже попав на той ряд думок громадських, який примушував людей читати Герцена, Фогта, Біхнера, Фюрбаха і т. ін.¹⁾ Все таки і тут, пише Драгоманов, в Шевченка „не ставало духа й науки зовсім вирватися з християнства“.²⁾ „Тай тих зерен раціоналізму, які пробивались у Шевченка, не піддержали ні його товариші... ні молоді українофіли, які в часи „Колокола“ грались у християнство“.³⁾ Так само Драгоманов стверджує, що в області етики, особливо в своєму повному пістизму погляді на сімю, Шевченко здебільша тримається християнських засад.⁴⁾ На загал, як бачимо, Драгоманов рішуче стверджує засадничу християнську релігійність Шевченка впродовж цілого життя, — і лише допускає повільну, вповні недовершену еволюцію Шевченка від православ'я через протестантське біблейство до „ясних іскор вільнодумства“. Оця думка про еволюцію релігійних поглядів Шевченка є фатальною помилкою, яка гірко відбилася на цілому дальшому шевченкознавстві, що до найновіших часів займало в справі релігійності Шевченка здебільша хитке, еволюційне, а зовсім незгідне з фактами становище. Щойно проф. С. Стоцький визволився з-під сугестії того Драгоманового погляду. Його ученик Др. Сімович, зясовуючи методу шевченкознавчого досліджу Стоцького, пише: „... в Шевченка не було найменших ні суб'єктивних... ні об'єктивних... підстав щонебудь із свого виробленого в дозрілому вже віці світогляді пізніше змінити“.⁵⁾

Але напр. Костельник у згаданій своїй студії з 1910 р. приймає ще в тій справі подібне до Драгоманового становище. Лише що у Костельника воно не еволюціоністичне, а більше зближене, так сказати б, до теорії катастроф. Стверджуючи і сильно підкреслюючи глибоку християнську релігійність Шевченка, Костельник накінець все таки приходять до висновку, що у Шевченка під сам кінець життя наступив „злім“, що він „змінює свій погляд на світ“, і то під впливом ідей „німецьких антихристів“,⁶⁾ — що „при кінці зневірюєсь“,⁷⁾ пробує створити світогляд без Бога, але не вміє,⁸⁾ та що „кидався серцем то суди то туди, щоби зарадити пригнобленню“.⁹⁾ Тай взагалі слід тут підкреслити, що праця Костельника про Шевченка, хоч і виказує вже львиний пазур майбутнього визначного вченого,

¹⁾ Ibidem 51.

²⁾ Ibidem 52.

³⁾ Ibidem 52—53.

⁴⁾ Ibidem 53—54.

⁵⁾ Проф. С. Смоль-Стоцький: Т. Шевченко. Інтерпретації. Праці Українського Наукового Інституту у Варшаві, том XXV. Передмова В. Сімовича.

⁶⁾ Г. Костельник *op. cit.* 17.

⁷⁾ Ibidem 18.

⁸⁾ Ibidem 19—20.

⁹⁾ Ibidem 27.

